

Értékelés, elemzés és tájékoztatás a 21. században

Regényi Kund Miklós

Értékelés, elemzés és tájékoztatás a 21. század elején

Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a rövid 20. század végének, a hidegháború befejeztének két nagy jóslata közül – tudniillik, hogy a történelem vége vagy a civilizációk összecsapása következik be – az utóbbi látszik valóra válni.¹ Kézenfekvő és igaz a következtetés, hogy világunk, ha emberek milliárdjainak képes is kényelmes és élhető otthont biztosítani, rendkívül összetetté vált. A jólét és szabadság talán csak egy rövid átmenet a mélyben rejlő ellentmondások felszínre kerülése előtt, amelyet Huntington a civilizációk összecsapásaként írt le. Nem kétséges, hogy a rejtett és emberi eredetű kihívások azonosítására hivatott nemzetbiztonsági szolgálatok számára ez folyamatos megméréstétel és alkalmazkodást jelent. Nyilvánvaló az is, hogy a megszerzett ismeretek összegzése, az információszerzés orientálása és mindenekelőtt a döntéshozók adekvát és hiteles, megalapozott tájékoztatása fontosabbak, mint valaha (noha mindig is fontosak voltak).

Ebben a fejezetben azt is be fogjuk mutatni, hogy ez az a terület, ahol a legnagyobb változások következtek be. Hasonlással élve, egy titkos kapcsolattal lebonyolított találkozó 1917-ben roppant hasonló volt ahhoz, mint ahogy az lezajlott 2017-ben. Ha bárki képes lenne beülni egy időgépbe, és tanúja lehetne egy ilyen beszélgetésnek, a szakember azonnal felismerné, miről van szó. Mindez nem mondható el az értékelés, elemzés és tájékoztatás rendszeréről.

Annak érdekében, hogy a változásokat bemutassuk, érdemes megismernünk az alapvető fogalmakkal.² Az értékelés, elemzés és tájékoztatás folyamatát gyakran összevontan emlegetjük, ami helyes is, hiszen egymásra épülő folyamatról van szó. A jobb megértés érdekében azonban most szigeteljük el, válaszszuk szét az egyes elemeket. Az értékelés nem más, mint egy olyan gondolati folyamat, amelynek során meghatározzuk, hogy a keletkezett információ mire

¹ Vö. Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa, 2014; Samuel P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, Európa, 2019.

² Lásd Lowenthal (2017): i. m.; Vida Csaba: A hírszerző elemző-értékelő munka alapjai. *Felderítő Szemle*, 12. (2013), 3. 90–99.

jó, azaz a szervezet feladatrendszerének mely elemét mozdítja elő, ha egyáltalán; és mennyire jó, azaz mennyire hiteles és mennyire ellenőrzött.

A gyakorlatban a keletkezett információt négy tengely mentén tudjuk elhelyezni. Az első a hírigény, azaz a keletkezett információ illeszthető-e a hírigény bármelyik eleméhez. A második egy-egy konkrét szakmai munkafolyamat – ez az elhárítás munkájában általában egy-egy ügyfeldolgozás előrevitele – szempontját jelenti, azaz a keletkezett információ mennyire igazolja vagy cáfolja az alapfeltételezést. Két másik tengely is létezik. Az egyik a titkos felderítés feltételrendszerének bővítése. Egy egyszerű példa: amennyiben a szociális médián egy személy kipoztolja, hogy két hétig külföldön lesz szabadságon, az első pillantásra nem segíti szakmai munkánkat, valójában azonban nagyon is, hiszen ezen időszak alatt olyan műveleti intézkedéseket tehetünk, amelyek felderítésünket jobb helyzetbe hozhatják. A negyedik tengely is jelentős, hiszen ide az információknak azt a részét soroljuk, amelyek szervezetünk számára nem relevánsak, azonban együttműködő szervezetek számára jelentősek lehetnek, például egy bűncselekmény vagy bünszervezet meglétére utalnak, azt bizonyítják. Ebben az esetben az információkat természetesen az együttműködő szervezetek részére át kell adni.

A következő munkafolyamat, az elemzés részletesebb taglalást kap majd a fejezet következő részében. Itt azt jegyezzük meg, hogy az elemzés a rejtett összefüggések feltárásának, a párhuzamosságok azonosításának és kiküszöbölésének, az információk összkép megalkotásának folyamata. Ez az a szint, amely orientálja a titkos felderítést; továbbá ez az a szint, ahol megvalósul a titkos felderítés új ismereteinek figyelembevételével a műveleti helyzetkép módosítása, adaptálása a valósághoz.

A tájékoztatás pedig, mint neve is jól mutatja, azt a munkafolyamatot jelenti, amikor a döntéshozók releváns, hiteles és naprakész ismereteket kapnak, amelyek alapján meghozhatják azokat a stratégiai döntéseket, amelyek az ország, de legalábbis a nemzetbiztonsági szféra szempontjából kiemelkedő jelentőségűek. A tájékoztatás történhet megrendelésre, ez a hírszerző ciklusként elhíresült szakmai modellnek felelne meg, de természetesen elvárás, hogy egy szervezet felhívja a döntéshozók figyelmét azokra folyamatokra, jelenségekre, amelyek rejtve maradhattak, a felszínen nem jelentek meg. Nyilvánvaló, hogy a tájékoztatásnak a javasolt intézkedésekre, azok előnyös és hátrányos hatásaira is ki kell terjednie.

Az elemzés új arca

Mint már utaltunk rá, az elemzés az adatfeldolgozási folyamat legizgalmasabb része. Itt képződik a nemzetbiztonsági szervezetrendszer által az információkhoz hozzáadott értékek jó része. Ez az a munkafázis, amely a 21. század elején a legtöbb változást mutatja a korábbi évekhez képest. Egy mozzanatként meg kell említeni, hogy az információkat azonosítható, rendezhető és újrendezhető módon kell tárolni. Ehhez az adatokra vonatkozó adatok, azaz metaadatok szükségesek. Metaadatokat mi magunk is képezhetünk, de értelemszerűen ilyenek az információ helyére, forrására, a benne szereplő személyekre, eszközökre, gépjárművekre stb. való utalások is. Az adatok tárolása már régebb óta elektronikus formában történik, ez természetesen felveti az adatok hitelességének kérdését. Az alapadatoknak nem módosítható formában kell az elemzők rendelkezésére állnia.

Ennél is izgalmasabb kérdés, hogy a korábbi évtizedekre jellemző strukturált adattáraknak – amelyek előre meghatározott (és folyamatosan bővített) szempontrendszer alapján valósították meg az adatok elhelyezését és aztán a tárolt adatok lekérdezését –, úgy tűnik, bealkonyul, hiszen a mesterségesintelligencia-alapú³ keresőmotorok az előzetes szempontok meghatározását talán feleslegessé teszik. Erre majd a későbbiekben visszatérünk. Ugyancsak kihívás, hogy eddig az információk döntően szövegalapon álltak az elemzők rendelkezésére. Teljesen nyilvánvaló, hogy ez a helyzet gyorsan változik. Az információk túlnyomó többsége ma már kép- és hangalapon jelenik meg. Ezek gyors tárolása, visszakeresése különösen fontossá válik, figyelembe véve az elemzők új, digitális bennszülöttek közé sorolható generációjának mind nagyobb ütemű térnyerését is.

Újabb gyakorlati szempontú dilemma a belső információáramlás kérdése. Jelenleg zajlik az a folyamat, amikor is a jelentésből kivonat, a kivonatból újabb kivonat készítésének, azaz az alapinformációk kézi munkával történő fásadságos, időrabló és nem utolsósorban lélekölő folyamatát egyre inkább felváltja a rögzített információhoz való különböző mértékű és szintű hozzárendelések automatikus biztosítása, nyilván előre meghatározott szempontrendszerek és keresőszavak alapján. Amennyiben erre az adatbiztonság szempontjából szükség van, a hozzárendelés helyett küldés, azaz fizikailag más tárhelyen való elhelyezés, áthelyezés is elképzelhető.

³ A fogalomról jogi megközelítésű, jó leírást ad Eszteri Dániel: A mesterséges intelligencia fejlesztésének és üzemeltetésének egyes felelősségi kérdései. *Infokommunikáció és Jog*, 12. (2015), 62–63. 45–57.

Az elemző munka talán legfontosabb dilemmája az információbiztonság és az információmegosztás dilemmája. Az információbiztonság alapvetően az információszerzés klasszikus gyakorlatának felel meg, eszerint az információkból mindenki csak annyit ismerhet meg – de annyit mindenképpen meg kell ismernie –, ami munkájának elvégzéséhez szükséges. Ez az alapelv jó szolgálatot tett a titkosszolgálatok fejlődésének elmúlt évszázadaiban, és ma is jó szolgálatot tesz a titkos felderítés, a szorosabban vett információszerzés fázisaiban. Ezzel szemben áll az információ megosztásának a szempontja, amely arra utal, hogy a rejtett összefüggések feltárása és a műveleti helyzetkép részleteinek megalkotása érdekében az egyes elemzőnek vagy az elemző csoportnak az információk minél szélesebb, lehetőleg teljes körét célszerű megismerni, hiszen összetett világunkban gyors és hatékony helyzetfelismerés csak így lehetséges. Jól látható, hogy a két szempont meglehetősen ellentétes.

Egy nemzetbiztonsági szolgálat munkájában a biztonság, az információbiztonság szempontjait sohasem hanyagolhatjuk el. Hogyan lehet feloldani az ellentmondást? Nyilván kiemelkedő fontosságú, hogy kimutatható legyen, miszerint egy-egy adathoz ki, mikor és miért fért hozzá. Természetes, hogy azt is ki kell tudni mutatni, hogy egy összesítés, egy összefoglaló elkészítéséhez milyen alapinformációkat használtak fel, hasonlóan egy tudományos munka lábjegyzeteihez, még hogyha ezeket a lábjegyzeteket nem is jelenítjük meg feltétlenül. Nyilvánvaló az is, hogy műveleti erők és eszközök komplex alkalmazásával egyfajta védelmet kell megvalósítani az elemző munkaterülete, elektronikus eszközei és személye körül, amely az egyszerű rezsimszabályoktól a számítógépes biztonság elemein keresztül a humán biztonságra is kiterjed. Mindezen szabályok csak akkor tölthetik be céljukat, ha azokra az állományt felkészítik, azok rendezőelveit bemutatják, és ezáltal egyfajta belső azonosulást teremtenek az elemzők és a munkájukat felszínen bonyolultabbá tevő – valójában azonban egyáltalán lehetségesé tevő – rezsimszabályok között.

Minőségi változást eredményezett az elemző folyamatokban a rendelkezésre álló adatok mennyiségének robbanásszerű növekedése. Ma már az elemi adatok számát nem százazrekben, hanem milliókban mérik. Ez a változás további nagyon fontos változásokat indukál, ami egyszerre jelent esélyt és kihívást a nemzetbiztonsági elemző munka számára. Esélyként kell megjeleníteni a platformfúziót. Itt ez alatt azt értjük, hogy különböző rendszerekből származó adatok egyszerre, azonos platformon állnak az elemző vagy egyszerűbb adatok esetében az információszerzésben részt vevő szakember rendelkezésére. Egyszerű példa: ha az igazoltatás során az intézkedés alá vont személyről a szociális médiában

meglévő ismeretek is megjelenítődnek, akkor az orientálhatja az intézkedést, és jelentősen előremozdítja az adekvát válaszlépések megtételét.

Következő nagy probléma és kihívás, hogy nagy mennyiségű adatokat hogyan lehet megtalálni, visszakeresni és a közöttük levő kapcsolatokat azonosítani, ábrázolni, esetleg értelmezni. Nyilvánvaló, hogy ehhez számítógépek kellenek, nyilvánvaló, hogy ehhez olyan ötanuló, azaz magukat továbbfejleszteni képes számítógépes programok kellenek, amelyeket elterjedt kifejezéssel mesterséges intelligenciának nevezünk. Ez jelentős mértékben átformálja az értékelő-elemző munkát, hiszen sok esetben, sőt a leggyakrabban nem az információval magával kell dolgozni, hanem a számítógépet kell irányítani. A megérzés, az intuíció, a feladattal való személyes azonosulás e körülmények között is, úgy vélem, megőrzendő érték.

A számítógépek, számítógépes programok térhódítása az elemzőtől új képességeket követel meg. Már nemcsak egy adott témakörrel, sőt nemcsak a titkos felderítés, illetve a szervezet munkafolyamataival és feladatrendszerével kell tisztában lennie, hanem a számítógépes adatfeldolgozáshoz is értenie kell. Óriási kihívás ilyen széles körben képzett embereket megtalálni, vagy kinevelni, kiképezni. Nyilvánvaló, hogy mind a két utat járni kell, azaz megfelelő alapképzettségek birtokában levő szakembereket be kell vonzani a szolgálatokhoz, és ezzel párhuzamosan a meglévő állományt képezni kell a technikai rendszerek minél magasabb szinten való alkalmazása érdekében.

Érdekes jelenség, hogy a számítástechnika folyamatosan terjedő saját belső világa egyre inkább olyan embereket teremt, akik annyira specializálódtak, hogy a számítástechnika világában szinte mindent képesek megoldani, azonban a számítástechnika világán kívül nem mozognak annyira magabiztosan. Várható, hogy egy új szakembertípus fog megjelenni: egy olyan szakember, aki egyfajta kapcsolódási pontként viselkedik a számítástechnika világa és a nemzetbiztonsági kihívások világa között; képes a problémákat úgy megérteni és megfogalmazni, hogy az a másik oldal számára is érthető és kezelhető legyen.

A következő jelenség, hogy nagy mennyiségű adat elemzésével újfajta minőség jön létre, amely nem feltétlenül a klasszikus értelemben vett értékelő-elemző munka jellemzőit hordozza, sokkal inkább egyfajta információ-szerzésként – azaz későbbi elemzési folyamatok tárgyává váló alapinformációk keletkezéseként – írható le.⁴ Ez a szervezet nézőpontjából azt jelenti, hogy

⁴ Stratégiai megközelítések alapjává, rendezőelvévé teszi a jelenséget Alfred Rolington: *A hírszerzés a 21. században – a mozaikmódszer*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2015.

az elemzés és a titkos felderítés, műveleti adatszerzés fázisai összemosódnak. Egy példa: közterületi képrögzítő kamerák adatainak elemzésével egy célszemély mozgásmintája és kapcsolatrendszere megalkotható, azaz adatelemzéssel olyan típusú ismeret birtokába juthatunk, amely klasszikus munkamódszer szerint műveleti adatszerzést folytató szerv, jelesül a figyelés munkájának eredményeképpen jön létre. (Másik ilyen terület a nyílt forrású információk elemzése lehet.)

A gépi tanulás („*machine learning*”, ML) működésének sajátossága, hogy öntanuló képességét csak minél szélesebb körű használattal, illetve a próba és bukás („*trial and error*”) elvének minél szélesebb körű alkalmazásával tudja kamatoztatni, hasonlóképpen, mint ahogy megalkotója, az ember is tanul. Ebből az a kézenfekvő következtetés adódik, hogy mesterségesintelligencia-alapú programokat nemcsak minél szélesebb körben kell használni, hanem úgynevezett tanuló adatokat, azaz konkrét feladathoz nem köthető, de szakmailag releváns adatokat is alá kell vetni a rendszer által történő feldolgozásnak a majdani minél hatékonyabb használat érdekében. Ennek nemcsak a technikai feltételeit kell megteremteni, hanem a jogi feltételeit is, hiszen a készletező típusú adatgyűjtés, illetve az adatok hosszabb időn keresztül való tárolása sok esetben jogszabályi korlátokba ütközik.

Már utaltunk rá, hogy a mesterséges intelligencia fejlődése adott esetben feleslegessé teheti a strukturált adattárak fenntartását és továbbfejlesztését. Másképp fogalmazva, az adatok rendszerezése, adattárba rögzítése – történjen ez akár kézi, akár gépi munkával – feleslegessé válhat, az erre fordított munkaerő, munkaidő és anyagi források másutt jobban hasznosulhatnak. Ez a lehetőség kétségtelenül roppant csábító. Az előnyök mellett azonban a strukturált adattárak megszüntetésének hátrányai is vannak. Egy rendezetlen adathalmazból mesterséges intelligenciával történt adatkinyerés eredménye mindig nagyobb találati mezőt eredményez, gondoljunk egyszerűen csak egy Google keresőmotor által végzett lekérdezés értékelésének, felhasználásának dilemmájára. Ez a munkaszervezésre vonatkoztatva azt jelenti, hogy az a munka, amelyet látszólag megtakarítottunk az adatok rendszerezésének során, az nem tűnik el, csak átalakul; azt az adatok kinyerése, a kinyert információhalmaz értelmezése során kell elvégeznünk. Azaz a megtakarítás rendszerszinten nem, csak egyes alrendszerek vonatkozásában jelentkezik.

A tájékoztatás új arca

Miután az elemzés problémáit áttekintettük, érdemes pár gondolatot szánni a tájékoztatás esetleges dilemmáira is. A 2001-es terrortámadások nagyon kiterjedt rendszerszintű vizsgálatokhoz vezettek az amerikai nemzetbiztonsági közösségen belül. Az egyik nagy tanulság az volt, hogy a rendszerben egymástól elkülönülten sok olyan információ megvolt, amelyek összegezve elvezethettek volna a terrortámadások megghiúsítására is alkalmas nyílt intézkedések meghozatalához. Ezek az információk azonban nem találkoztak, ez pedig egyebek között arra a tényre vezethető vissza, hogy a rendvédelmi és nemzetbiztonsági szolgálatok hierarchikus működésű, erősen strukturált rendszerek, ahol a tájékoztatás bejáratott úton, az illetékesség és hatáskör szabályainak betartásával zajlik. Ez önmagában is egyfajta gátlást jelent az adatszerezők és elemzők számára, olyan értelemben, hogy késlelteti az elsődleges következtetések megfogalmazását és szolgálati úton való felterjesztését. Ez emberileg érthető, hiszen ki akarná elsőre bolondosnak tűnő meglátásaival, sejtéseivel, az addigi gondolkodásmódban nem vagy alig illeszthető eszmefuttatásaival felhívni magára a vezetés figyelmét. Ennek eredményeképpen azonban az információk nem jutottak el a döntéshozókhoz, és nem találkozhattak, hogy alapos elemzés tárgyát képezhetnének volna. Meg kell teremteni tehát annak feltételeit, hogy a tájékoztatás egyfajta „információs felhőben” (azaz kevésbé hierarchizáltan, szélesebb, előre esetleg nem is teljesen meghatározható személyi kör számára) történjen.

Logikailag hasonló, de szervezetiileg nagyon különbözik az információs fúziós központok fogalma. Ez olyan szervezetekre utal, amelyek nem egy, hanem sok, lehetőleg az összes rendvédelmi és nemzetbiztonsági szerv információinak a birtokában vannak, és így valamennyi információ követésével, az esetleges ellentmondások kiszűrésével képesek a döntéshozók hatékony, időt és energiát egyaránt kímélő, úgynevezett egycsatornás tájékoztatására. Nyilván egy ilyen szervezetnek meg kell találnia helyét, szerepét a nemzetbiztonsági közösség régebb óta létező tagjaival, tagjai között. Hogy ez mennyire nem egyszerű folyamat, azt jól mutatja az amerikai OSS és a CIA fejlődéstörténete.⁵

Átalakulóban van a tájékoztatást hordozó médium is. Napjainkban a tájékoztató munka túlnyomórészt papíralapú, szöveges, képekkel és térképekkel kiegészített jelentések, tájékoztatók formájában valósul meg. Emellett felértékelődik a közvetlen szóbeli tájékoztatás, idegen szóval a *briefing* műfaja,

⁵ Elődszervezete az Office of Strategic Services – Stratégiai Szolgálatok Hivatala.

amelynek során a vezető vagy a szakértő szóban tájékoztatja a megrendelőt a rendelkezésre álló ismeretekről, természetesen általában vetített képes ábrákkal kiegészítve. Ez a műfaj megerősíti, elmélyíti az információt megrendelők, azaz a döntéshozók, és az információt kitermelő nemzetbiztonsági szervezetek közötti kölcsönös bizalmat. A felek kölcsönösen megismerik egymás gondolkodásmódját, világképét. Ugyancsak nagy előny, hogy az esetleges ellentmondások, homályos részletek tisztázására azonnal mód van. Ugyancsak azonnal mód van a tájékoztatóhoz kapcsolódóan feladatok, intézkedések megfogalmazására, kiadására is. Nyilvánvaló, hogy ezeket írásban kell rögzíteni.

A spektrum másik végén is változások készülődnek. Figyelembe kell venni, hogy már döntéshozó pozícióban van az a generáció, amely ismereteit alapvetően szociális médiából, internetes csatornákon keresztül, mobil eszközök révén szerzi be, és kézenfekvő, hogy ehhez a médiumhoz döntéshozóként is ragaszkodik. A probléma technikai és biztonsági vonatkozásaira most nem térünk ki, hiszen ezek önálló tanulmányt is megtöltenének. A tájékoztatómunka szempontjából ez azt jelenti, hogy az információt nem szöveg, hanem kép és/vagy infografika formájában kell rögzíteni. Ez ismét olyan kérdéseket vet fel, mint amelyeket a számítástechnika általános térnyerése kapcsán már említettünk. Egyértelmű, hogy új képességekkel kell gazdagodni az értékelő-elemző szakma gyakorlóinak.

Természetesen a szociális médiumokon nevelkedett megrendelők az információmegosztás dilemmájához is másként viszonyulnak, hiszen a megosztás a Facebook és klónjai világában egy érték. Úgy vélem, ehelyütt komoly edukációs folyamatra van szükség, amelynek középpontjában a felhasználó felelőssége kell hogy álljon, azaz annak tudatos vállalása, hogy a részére juttatott – és egyébként rendkívül izgalmas, tehát a megosztást szinte kiprovokáló – információ birtoklása őt arra kötelezi, hogy ettől a megosztástól tekintsen el a nagyobb jó, az ország, a haza, esetleg a szövetségi rendszer biztonsága, versenyelőnyének megőrzése érdekében. Hogy ez a probléma valós, arra a közelmúlt botrányai (például hivatali levelezés magánpostafiókból való folytatása) rávilágítottak.⁶

Zárógondolatként egy kérdést kell megfogalmazni: ha megjelennek és elterjednek a széles körű – igényszinten teljes körű – ismereteket összpontosítottan hordozó, az ismereteket egymással szabadon összekapcsoló és ezáltal új értéket

⁶ A jelenség súlyára rámutat, hogy az Amerikai Egyesült Államok elnöke – a kézirat írásakor Donald Trump – aki előszeretettel használja érdemi tájékoztatásra Twitter-fiókját, 77,7 millió követővel rendelkezik, és a fogalomra a Google keresőmotor több mint 1 millió találatot adott 2020. április 20-án.

teremtő központok, úgy ez a jelenség vajon milyen hatást gyakorol majd az úgynevezett ügygazdák szerepére? Azaz hol lesz a helyük azoknak a szakembereknek, akik egy-egy ügy feldolgozásában valamennyi részismeret birtokában tervezik-szervezik és hajtják végre a műveleti felderítés soron következő lépéseit? Vajon nem áll fenn annak veszélye, hogy az adatszerzésben közvetlenül részt vevők egyre kisebb mértékben fogják megismerni az adatszerzés tulajdonképeni valós célját, és egyre inkább a végrehajtás tágabb értelemben vett technikai megvalósítására törekszenek majd? Egyáltalán, kell-e ettől félnünk, vagy inkább üdvözölnünk és gyorsítanunk kell a folyamatot?

A kérdésekre a választ jelenleg még nem tudjuk megadni. A HUMINT-ról írt fejezetben azonban megfogalmaztunk egy olyan hipotézist, hogy az autonóm módon cselekedni képes és kész személyeknek helye van a jelen és a jövő titkos felderítésének rendszerében. Úgy vélem, ha másutt nem is, az emberi erőforrásokból végzett információszerzés során a mai értelemben vett ügygazdák szerepe megmarad. Nyilván az ő elemző támogatásuk újabb előrelépést jelenthet a mind bonyolultabb világban történő, mind hatékonyabb munkavégzés szempontjából, és erre az előrelépésre szükség is van.